
**Ю. М. СИТИЙ – ДОСЛІДНИК ГОРОДИЩ ТА ЛІТОПИСНИХ МІСТ
ЧЕРНІГОВО-СІВЕРЩИНИ**

У статті розглядається життєвий шлях Ю. М. Ситого та результати його археологічних досліджень давньоруських городищ та міст на Чернігівщині.

Ключові слова: Чернігів, Ю. М. Ситий, городища, археологічні дослідження.

Як відомо, систематичні розкопки давньоруських пам'яток Чернігівщини розпочав у 70-х рр. XIX ст. Д. Я. Самоквасов. Згодом, у 20–30-х рр. XX ст. їх плідно продовжили П. І. Смолічев, М. О. Макаренко, В. І. Моргилевський та ін., але увага дослідників була прикута до курганных і архітектурних старожитностей IX–XIII ст. Дослідження найбільш масової категорії археологічних пам'яток краю – городищ і поселень, а особливо літописних міст, фактично розпочалося лише в післявоєнний час. Варто відзначити 40–60-ті рр. XX ст. як окремий етап в історії вивчення давньоруських старожитностей Чернігівщини (Ясновська 1998). Дослідники розуміли, що особливе місце серед археологічних пам'яток посідають укріплені поселення, виявлення, дослідження та класифікація яких має принципове значення для вирішення питань, пов'язаних не тільки з історичною географією чи соціально-політичною історією Давньоруської держави, але й для розуміння загального процесу генези феодальних відносин на Русі.

Продовженням цього напрямку досліджень та найбільш плідним етапом вивчення давньоруських пам'яток на терені Чернігівської області можна вважати 70–90-і рр. XX ст. Саме на цей час припадає формування археологічної школи Чернігово-Сіверщини, завдяки плідній діяльності Чернігівського обласного історичного музею та міської спелео-археологічної секції УТОПІК (В. П. Коваленко, Г. О. Кузнецов, О. В. Шекун) (Ясновська 1997; 2002). Гідним вихованцем і представником чернігівської археологічної школи можна вважати Юрія Миколайовича Ситого, який на сьогодні є відомим фахівцем та провідним археологом Чернігово-Сіверщини (Ясновська 2018).

Свій шлях в археологію Ю. М. Ситий розпочав ще в школі завдяки своєму вчителю – Олександру Пилиповичу Косолапову. Стаючи членами археологічного гуртка, школярі брали участь у розвідках та розкопках поселень, які проводили Г. О. Кузнецов та О. В. Шекун на території Чернігівщини, що дозволяло отримати навички пошуку та розкопок давньоруських пам'яток. Саме на початку 80-х рр. XX ст. у Чернігові розпочав роботу клуб «Юний археолог», керівниками гуртків були співробітники Чернігівського обласного історичного музею – О. В. Шекун, В. П. Коваленко та Г. О. Кузнецов. Після закінчення школи у 1981 р., вже маючи певні навички дослідження, Ю. М. Ситий починає працювати у Секторі охорони та вивчення пам'яток археології Чернігівського обласного історичного музею. У 1982–1984 рр. служив у Збройних Силах СРСР, а після демобілізації повернувся до улюбленої роботи.

З 1985 по 1987 рр. заочно навчався на історичному факультеті Гомельського державного університету ім. Ф. Скорини, а після перевodu закінчив історичний факультет Чернігівського державного педагогічного інституту ім. Т. Г. Шевченка у 1989 р. У 1988 р. перейшов працювати з музею до Чернігівського державного педагогічного інституту ім. Т. Г. Шевченка і подальші дослідження проводилися під керівництвом В. П. Коваленка (рис. 1).

Рис. 1. Ю. М. Ситий серед членів кафедри історії та археології України ЧДПІ імені Т. Г. Шевченка (2005 р.)

У 1985 р. отримав свій перший «Відкритий лист» на проведення археологічної розвідки і навесні виявив городище літописної Біловежі у Бахмацькому районі. Восени разом з В. П. Коваленком були проведені розріз валу городища та дослідження траншеї на посаді (Ситий 1985; Коваленко, Ситий 1991).

У 1984 р. В. П. Коваленко запропонував йому наукову тему для самостійних досліджень – займатися територією Чернігівського Задесення. Під час розвідок у межиріччі Десни, Остра і Сейму було відкрито та обстежено 7 давньоруських городищ з посадами, 80 сільських поселень з давньоруським шаром, один курганний могильник XI ст. Окрім давньоруських пам'яток, відкрито та обстежено 61 поселення різних культур, 53 групи та 42 окремі кургани епохи бронзи та раннього залізного віку (Ситий 1996). Юрій Миколайович став гідним продовжувачем вивчення цієї значущої літописної території у політичній історії Чернігово-Сіверщини.

Заслуговує на увагу і дослідження городища, розташованого на околицях с. Ковчин Чернігівського району, на стародавній дорозі в Посулля та Посейм'я. Зафіксовані артефакти (предмети спорядження вершника та верхового коня, деталі піхов шаблі у споруді XI ст.) дозволили Юрію Миколайовичу разом з В. П. Коваленком ототожнити Ковчинський археологічний комплекс з центром розміщення чернігівських ковуїв (Коваленко, Ситий 1993).

Ним були локалізовані та розкопувалися літописні Нежатин та Уненеж. Археологічні розкопки протягом 1989–1990 рр. на території сучасного Ніжина дозволили Ю. М. Ситому визначити місце розташування літописного Нежати́на як городища кінця X – початку XI ст. у центрі міста, та літописного Уненежа як городища XII–XIII ст. на північно-східній околиці Ніжина в урочищі Городок (Коваленко, Сытый 1989; Ситий 2005).

Під керівництвом О. В. Шекуна у 1984–1985 рр. дослідник уперше брав участь у археологічних розкопках на території Дитинця давньоруського Чернігова, а у 1986 р. під керівництвом В. П. Коваленка розкопував ділянки вже як начальник розкопу (Веремейчик и др., 1988; Ситий 2015). Це був перший досвід вивчення потужного культурного шару. Перейшовши на роботу до Чернігівського державного педагогічного інституту імені Т. Г. Шевченка, у 1988 р. разом з Л. В. Ясно-

Рис. 2. Проїжджа частина древньої Любецької вулиці у розкопі 1988 р. по вул. Папанінців. Фото Л. В. Ясновської

вською проводив роботи по вул. Папанінців (900 м²) (Ситий 2010) (рис. 2) та по вул. Коцюбинського, 50 (100 м²) (Сытый 1991; 1997). Наступного року досліджував ділянку по вул. Чернишевського, 15 (830 м²), де були виявлені залишки курганів та забудова садиб (Ситий, Ясновська 1992). У 1991 р. як начальник розкопу вивчав ділянку укріплень Третьяка (140 м²) по вул. Пролетарській, 7 (Ситий, Новик 2008). У 1992 р. брав участь у розкопках по вул. Леніна, 44 (400 м²) та просп. Перемоги, 133 (300 м²). Під час перерви у будівельних роботах на території міста (спричиненої економічною кризою) біля околиці міста проводилися дослідження поселення слов'янського часу Олександрівка 1 (Шекун, Сорокін, Ситий 1997). У 1994 р. разом з О. В. Шекуном розкопував котлован по вул. Коцюбинського, 58-А (330 м²), а у 1995 р. (550 м²) та у 1998 р. (1060 м²) ще два котловани під будівництво багатоповерхівок по вул. Коцюбинського, 81-А, де вдалося зафіксувати залишки садиб, розташованих на Передгородді, русло струмка та 2 колодязі XII–XIII ст. (Коваленко, Шекун, Ситий 1999; Ситий 2007). У 1997–1998 рр. досліджувався котлован по вул. Кирпоноса, 24 (2500 м²), де Ю. М. Ситий виконував усі креслярські польові роботи.

З 1998 по 2012 рр. проводилися широкомасштабні дослідження Шестовицького археологічного комплексу, з 1995 по 1997 рр. розкопувалися пам'ятки у смт Батурині. У 2000 р. Батуринська експедиція поновила роботи і дослідження за «Відкритим листом», виданим на ім'я ювіляра, які продовжуються і до сьогодні.

Накопичений під час досліджень поселень і городищ досвід знайшов відображення у низці публікацій Ю. М. Ситого (дивись бібліографічний покажчик, укладений співробітниками Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» до 60-річчя ювіляра). До кола його наукових інтересів потрапляє тематика закономірностей розташування поселень різних епох, а також результатів робіт у Батурині. Але особливу увагу у публікаціях посідає рідне місто – Чернігів та результати його археологічного дослідження. Юрій Миколайович спочатку опублікував результати робіт, у яких брав безпосередньою участь, згодом звернувся до матеріалів О. В. Шекуна (рис. 3). У його вчителя, О. В. Шекуна, був намір опублікувати матеріали некрополя Чернігова, але це йому не вдалося реалізувати (Олександр Володимирович збирав матеріали і завершив свої напрацювання,

Рис. 3. О. В. Шекун

написавши кілька статей). Юрій Миколайович продовжив дослідження цієї теми (Ситий 2011; Шекун, Ситий 2010). У процесі роботи було опубліковано ряд статей про певні ділянки некрополя, виділені в окремі категорії: ґрунтовий некрополь, кургани та церковні цвинтарі. Результатом багаторічної праці стала його монографія «Християнські поховальні пам'ятки давньоруського Чернігова», видана друком у 2013 р. (до 50-річчя дослідника). Монографію про поховання Чернігова можна аналізувати разом з монографією В. Г. Івакіна «Християнські поховальні пам'ятки давньоруського Києва» (2008), порівнюючи матеріали з двох давньоруських міст, що досліджувалися великими площами.

Величезний об'єм отриманого Ю. М. Ситим у Батурині матеріалу потребував оприлюднення у доступній для широкого загалу формі. У колег з Національного заповідника «Києво-Печерська лавра» вийшла друком книга, присвячена археологічним дослідженням цього заповідника (Тараненко, Мисько, Зажигалов 2019). Формат її та

зміст допомогли Ю. М. Ситому обрати шлях подачі матеріалів за результатами археологічних робіт у Батурині. До свого 60-річчя дослідник видав монографію «Археологічні карти Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця»» (2023). Монографія про археологічні матеріали заповідника «Гетьманська столиця» є стислим довідником про місця досліджень та отримані дані з посиланням на більш широкі публікації та наукові звіти.

У найближчих планах дослідника є намір продовжити опрацювання результатів археологічних досліджень столиці Чернігово-Сіверського князівства – м. Чернігова. Об'єм накопиченого матеріалу у місті настільки величезний, що тільки одна тема – планування міста протягом Х – середини XIII ст. займає думки дослідника вже кілька років поспіль. Ю. М. Ситий опублікував ряд статей і продовжує роботу у цьому напрямку (Ситий 2014; 2021; 2022). Побажаємо ювіляру терпіння та наснаги на обраному шляху.

Джерела та література

- Веремейчик, Е. М., Казаков, А. Л., Коваленко, В. П., Мултанен, А. А., Простантинова, В. В., Сытый, Ю. Н. 1988. Работы Чернигово-Северской экспедиции. *Археологические открытия 1986 года*. Москва: Наука, с. 261-266.
- Івакін, В. Г. 2008. Християнські поховальні пам'ятки давньоруського Києва. Київ: Кит.
- Коваленко, В. П., Сытый, Ю. Н. 1989. Летописный Унжен: (К постановке проблемы). *Охрана и исследования памятников археологии Полтавщины. Второй областной научно-практический семинар: Тезисы докладов и сообщений*. Полтава, с. 76-77.
- Коваленко, В. П., Сытый, Ю. Н. 1991. Летописная Белавеза (к вопросу о локализации). *Археология славянского Юго-Востока*. Воронеж, с. 59-66.
- Коваленко, В. П., Ситий, Ю. М. 1993. Дослідження Ковчинського городища на Чернігівському Задесенні. *Археологічні дослідження на Україні 1992 року*. Київ, с. 71-72.
- Коваленко, В. П., Шекун, О. В., Ситий, Ю. М. 1999. Охоронні роботи на передгородді стародавнього Чернігова. *Археологічні відкриття в Україні 1998–1999 рр.* Київ: Інститут археології НАН України, с. 96-97.